

Inleiding

Deze bundel is het resultaat van de jaarlijkse KSGV-studie-middag in Utrecht op 17 februari 2017, die in samenwerking met het Titus Brandsma Instituut (Nijmegen) werd georganiseerd. Op die studiedag stond het werk van de Duitse psychiater-filosoof Karl Jaspers (1883-1969) centraal in zijn actuele betekenis zowel voor de psychiatrie als voor de geestelijke verzorging.

Waarom een studiedag over Karl Jaspers? Die vraag is begrijpelijk en terecht wanneer je bedenkt dat Jaspers binnen de psychiatrie toch vooral bekend is door een groots opgezet werk dat echter al wel weer meer dan 100 jaar oud is. Zijn *Allgemeine Psychopathologie* verscheen immers in 1913 en lijkt daarmee bij voorbaat gedateerd en verouderd te zijn. De psychiatrie heeft zich immers sindsdien verder ontwikkeld en de problemen en vragen die destijds centraal stonden, lijken op voorhand andere te zijn dan die van nu. Maar is dat ook zo? Er zijn goede redenen om die vraag met 'nee' te beantwoorden.

De eerste reden is dat Jaspers zich met een thema bezighoudt dat in feite in de geschiedenis van de psychiatrie altijd een centrale en nooit onproblematische kwestie is geweest en dat tot op de dag van vandaag ook is gebleven. Dan gaat het om de vraag met welke criteria en volgens welke principes een classificatie en systematiek van de psychische ziekten tot stand kan worden gebracht. Die

kwestie was in Jaspers' tijd al actueel, dat wil zeggen in een periode waarin belangrijke nieuwe stoornissen voor het eerst worden beschreven – zoals de dwangneurose en de schizofrenie – en de status van andere stoornissen juist ter discussie staat – denk aan de neurasthenie of hysterie. Jaspers is dan ook een tijdgenoot van andere grootheden zoals Emil Kraepelin die op hun beurt ook zochten naar een classificatiesysteem dat coherent en duurzaam zou moeten zijn. Dat was uitermate lastig, omdat hiervoor verschillende psychiatrische scholen en tradities, inclusief hun concepten, moesten worden geïntegreerd. De problemen waren hier bij voorbaat groot, omdat achter die concepten vaak ook nog eens verschillende fenomenen schuilgingen. Het klassieke voorbeeld is hier dat van de hysterie: Charcots hysterische patiënten in Parijs waren andere patiënten met andere ziektebeelden en behandelingsmogelijkheden dan bijvoorbeeld Freuds hysterische patiënten in Wenen. Iets dergelijks geldt ook voor de discussies destijds rond schizofrenie, psychose en parafrenie. Zijn dat verschillende concepten voor vergelijkbare ziektebeelden, of gaat het telkens om iets anders – verschillende patiëntengroepen met verschillende ziektebeelden? Die kwestie van de classificaties en de systematiek, en de status daarvan, is nog altijd actueel, en de discussies hierover laaien ook bij elke nieuwe versie van de DSM weer op.

Jaspers' positie in het psychiatrische woud van zijn tijd is dat hij de psychische ziekten langs methodische weg wil benaderen. De grote vondst van Jaspers zit hem in de combinatie van wat hij noemt begrijpende (*verstehende*) en verklarende (*erklärende*) psychologie – een methodisch onderscheid dat aansluit bij Wilhelm Dilthey's onderscheid tussen een geesteswetenschappelijke en een natuurwetenschappelijke benadering. De begrijpende psychologie probeert betekenisvolle verbanden tussen psychische

aspecten op het spoor te komen en stelt de vraag ‘waarom’ een stoornis kon ontstaan en ‘wat’ er precies pathologisch is in het psychisch leven van een patiënt. De verklarende psychologie stelt de vraag naar de causaliteit, dat wil zeggen, de vraag ‘waardoor’ een stoornis is ontstaan. Ze stelt de vraag welke factoren (aanleg, organische processen, enzovoort) beslissend zijn in de etiologie. Deze verklarende benadering, die in de moderne psychiatrie zeer dominant is geworden, werkt vanuit de inventarisatie van symptomen naar de onderliggende oorzaken.

Maar daarmee is nog niet alles gezegd. Jaspers pleit ervoor die psychiatrie en de studie van de psychische ziekten ook nog eens te bespreken op basis van een visie op de persoon in zijn/haar geheel. Hij noemt dat ook wel ‘het gehele mens-zijn’ (*das Ganze des Menschseins*), de mens als geestelijk wezen en niet enkel als een biologisch en dierlijk organisme. In die visie zijn dus ook existentiële aspecten van het mens-zijn opgenomen, zoals de ervaring van eendigheid en sterfelijkheid, maar ook de historisch-culturele context van een persoon en de daarin aanwezige opvattingen over normaliteit en pathologie. Dat klinkt abstract, maar het belang ervan voor huidige debatten binnen de psychiatrie wordt onmiddellijk duidelijk wanneer we bedenken dat bij Jaspers de begrijpende psychologie met haar onderzoek naar de subjectieve ervaringen van de patiënten een even groot gewicht heeft als de verklarende benadering, waarin gezocht wordt naar causale verbanden tussen oorzaak en symptoom en de behandeling de vorm gaat aannemen van het toedienen van medicijnen. Eenvoudig gezegd ontstaat vanuit de benadering van de patiënt als persoon ook aandacht voor levensbeschouwing en zinvragen voor de diagnostiek en behandeling.

Anders gezegd, in het perspectief van de begrijpende psychologie op de verhouding tussen psychopathologie en

het gehele mens-zijn, staat in feite de vraag naar de innerlijke samenhang tussen uitdrukking en onderliggende psychische dynamiek centraal. In die dynamiek zijn allerlei ervaringen, innerlijke spanningen en conflicten, en levensbeschouwingen op elkaar betrokken. De hele mens – de mens met een eigen innerlijk, maar ook de mens in relatie tot andere mensen en een culturele context – is in een ziektebeeld en -proces geïnvolveerd.

Vanwege het hierboven beschrevene is het niet verrassend dat Jaspers in de *Allgemeine Psychopathologie* al grote interesse toont voor zowel filosofische alsook historische en theologische vraagstukken. Zijn psychiatrische studie wijst al vooruit naar een oeuvre dat nog gaat komen. In 1919 publiceert hij zijn *Psychologie der Weltanschauungen*, waarin hij niet alleen zijn bewondering toont voor denkers als Kierkegaard en Nietzsche, maar ook voor een lange christelijke traditie van mystieke en contemplatieve zelfreflectie en een even lange traditie van metafysische en meer speculatieve wereldbeschouwingen. Het begrip ‘grenservaringen’ vanuit het besef van sterfelijkheid en toevalligheid, in schuld en strijd, kortom, in conflict, wordt hier voor het eerst meer systematisch uitgewerkt. De grenservaringen zijn een fundamenteel aspect van het mens-zijn, zo had Jaspers al in zijn psychopathologie ontdekt. Nu krijgen ze een plaats in het denken over de zin van het bestaan, en vormen ze zelfs in zijn tekst *Was ist Philosophie?* (Nederlandse vertaling: *Inleiding in de filosofie*), samen met de verwondering en de twijfel, de diepere oorsprong van alle filosofie. Die zin wordt daar door Jaspers met drie formules aangeduid: het besef dat je bestaat (een geschonken vrij bestaan), de ervaring van liefde, en de volmaaktheid van rust.

Het voert hier te ver nader in te gaan op het begrip ‘grenservaring’ in relatie tot de zinvraag. Het oeuvre van Jaspers is ook te omvangrijk om er hier in deze bundel volledig recht aan te kunnen doen. De artikelen richten de aandacht op Jaspers’ relevantie voor de hedendaagse psychiatrie en geestelijke verzorging. Jaspers lijkt bij voorbaat een ideale gids in de reflectie op fundamentele problemen en thema’s op die twee terreinen.

In het eerste artikel gaat psychiater Frits Milders nader in op de betekenis van Jaspers’ werk voor de hedendaagse psychiatrie. Zijn uitgangspunten zijn Jaspers’ kritiek op de verabsolutering van een enkele benadering binnen de psychiatrie, en zijn eigen methodiek die recht doet – of tenminste probeert te doen – aan de complexiteit van die psychiatrie. De crisis in de hedendaagse psychiatrie bestaat erin dat die complexiteit wordt verhuld achter een objectiverende blik op de patiënt als drager van symptomen en daarmee niet als persoon met een verhaal. Die crisis kan niet enkel worden toegeschreven aan uitwendige factoren zoals de invloed van een farmaceutische industrie of de bureaucratisering onder druk van de overheid. Jaspers’ methodologie van ‘begrijpen’ en ‘verklaren’ laat volgens Frits Milders niet alleen zien dat de crisis van vakinhoudelijke aard is, maar biedt ook perspectief op een uitweg uit de crisis door ons bewust te maken van de noodzaak van een filosofisch-ethische houding, met sensitiviteit voor het verhaal van de patiënt als kernelement van de professionaliteit van de psychiater.

De psychiater-filosoof Gerrit Glas onderzoekt in zijn bijdrage Jaspers’ psychologie van de grenservaringen, dat wil zeggen de plaats daarvan binnen zijn oeuvre en de wijze waarop deze grenservaringen worden gedefinieerd en

beschreven. Daarnaast gaat hij na hoe dit begrip van de grenservaringen zich verhoudt ten opzichte van het werk van Kierkegaard – een christelijke filosoof die een grote invloed op Jaspers heeft gehad. De bijdrage wordt afgesloten met een beschouwing over de betekenis van Jaspers' psychologie van de grenservaringen voor de hedendaagse psychiatrie en psychotherapie. Die betekenis moet volgens Gerrit Glas vooral gezocht worden in het feit dat Jaspers als geen ander ervoor pleit de patiënt te zien als mens die tast en zoekt naar antwoorden op de grote vragen in het bestaan rond geboorte en dood, schuld en twijfel, onmacht en hoop. Idealiter heeft de psychiater hier een antenne voor en weet hij deze aspecten in de behandeling te betrekken.

Na de twee bijdragen waarin de psychiatrie centraal staat, gaan de volgende twee artikelen over de betekenis van Jaspers voor de geestelijke verzorging. Mariëlle Polman, die in Nijmegen een scriptie schreef over Jaspers en de geestelijke verzorging, gaat in haar bijdrage in op de vraag op welke wijze het denken van Jaspers de identiteit van de geestelijk verzorger kan ondersteunen. Jaspers is een van de eersten die oog en oor heeft voor de betekenis van zingevingsvragen – voor grenservaringen en de impact daarvan op het zelfverstaan – en voor de noodzaak in de zorg voor patiënten een gevoeligheid te ontwikkelen voor die zingevingsvragen en voor de notie van het transcendente die daarin altijd weer opduikt.

De theoloog Martin Walton brengt Jaspers in dialoog met Anton Boisen – twee denkers, de een psychiater en de ander naast geestelijk verzorger ook patiënt – bij wie zowel de mens als zijn totale belevingswereld centraal staan. Dan gaat het niet alleen om de vraag 'Wat is de mens?', maar

ook om de vraag ‘Wie is deze mens?’ – deze mens in existentiële nood of vreugde, deze mens met zinvragen, deze mens met zijn verhaal. Beiden zijn daarom aantrekkelijke bondgenoten van geestelijk verzorgers die de verhalen van mensen willen begrijpen en de verwijzing naar het transcendente willen openhouden.

Deze bundel over de relevantie van het denken van Jaspers voor de hedendaagse psychiatrie en geestelijke verzorging wordt afgesloten met een bijdrage van psychiater Arjan Braam. In deze ‘epiloog’ wordt ingegaan op de vraag of het denken van Jaspers ook praktische consequenties zou kunnen hebben voor het ‘ambacht’ van psychiater, en dan met name ook voor de opleiding en de bepaling van kerncompetenties.

L I T E R A T U U R

- Hengeveld, M.W. (2006) De psychopathologie van Karl Jaspers: toen en nu. *Tijdschrift voor psychiatrie* 48 (11), 835-842.
- Jaspers, K. (1913, 5e druk 1948) *Allgemeine Psychopathologie*. Heidelberg/Berlin: Springer-Verlag.
- Jaspers, K. (1919) *Psychologie der Weltanschauungen*. Berlin: Springer-Verlag.
- Jaspers, K. (2013) *Inleiding in de filosofie*. Nijmegen: Vantilt.